

MULK-XUSUSIYLASHTIRISH VA INSON OMILI

Suvonqulova Gulnoza

suvonqulovagulnoza05@gmail.com*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mulkni xususiylashtirish jarayoni mamlakat iqtisodiyoti va jamiyatining taraqqiyoti uchun muhim omillardan biridir. Bu jarayon davlat mulkini xususiy sektorga o'tkazish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, raqobatni kuchaytirishga va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Biroq, xususiylashtirishda inson omilining roli katta bo'lib, uning muvaffaqiyati bevosita insonlarning qarorlar qabul qilishda va tizimlarni boshqarishda ko'rsatgan faoliyatiga bog'liq. Inson omili xususiylashtirish jarayonida davlat organlari, tadbirkorlar, va iste'molchilarning munosabatlarini, ularning iqtisodiy qarorlar qabul qilishdagi xulq-atvorini va boshqaruv strategiyalarini o'z ichiga oladi.

Xususiylashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy samarasiga ta'sir etuvchi omillar sifatida, ma'lum bir davrda mavjud bo'lgan siyosiy barqarorlik, qonuniy me'yorlar, va xususiy sektorning tayyorligi va tajribasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xususiylashtirish jarayonida inson omili ba'zan resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga, jamiyatda ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga va iqtisodiy holatning yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xususiylashtirish jarayonlarini amalga oshirayotganda inson omilini hisobga olish va uning salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Mulk-xususiylashtirish, inson omili, iqtisodiy samaradorlik, raqobat, resurs taqsimoti, ijtimoiy tengsizlik, xususiy sektor, boshqaruv, siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish: Mulkni xususiylashtirish jarayoni iqtisodiy tizimning samaradorligini oshirish, raqobatni kuchaytirish va resurslarni yanada samarali taqsimlash maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan inson omiliga bog'liqdir, chunki iqtisodiy qarorlar qabul qilish, tizimlarni boshqarish va xususiy sektorga o'tkazish jarayonida davlat organlari, tadbirkorlar, va iste'molchilarning faoliyatlari katta rol o'ynaydi. (2020, Toshbaev, A.) Shuningdek, xususiylashtirish jarayonida ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Biroq, ba'zan bu jarayonlar noto'g'ri boshqarilgan holda iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi yoki resurslarni noto'g'ri taqsimlashga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, xususiylashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirishda inson omilini inobatga olish,

uning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini tahlil qilish va uning salbiy natijalarini kamaytirish zarur. Ushbu tadqiqotda xususiylashtirish jarayonida inson omilining ahamiyati va uning iqtisodiy-siyosiy ta'siri ko'rib chiqiladi.

Mulk — bu huquqiy va iqtisodiy nuqtai nazardan shaxs yoki tashkilotga tegishli bo'lgan, foydalanuvchiga o'z ixtiyorida bo'lgan va undan foydalanish, tasarruf qilish huquqini beruvchi moddiy yoki nomoddiy boylik. Mulk ob'ekt¹lari o'z ichiga yer, bino, uskunalar, transport vositalari, pul mablag'lari, intellektual mulk (patentlar, mualliflik huquqlari), aksiyalar va boshqa resurslarni oladi.

Mulk, shuningdek, ikki turga bo'linadi:

1. Davlat mulki — davlat yoki hukumatga tegishli bo'lgan mulk, uning ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlariga xizmat qiladi.

2. Xususiy mulk — shaxsiy yoki yuridik shaxslar tomonidan egallanadigan mulk, ularning shaxsiy yoki tijorat² manfaatlariga xizmat qiladi.

Mulkning turli shakllari va huquqlari ijtimoiy-iqtisodiy tizimda muhim rol o'ynaydi, chunki u resurslarni taqsimlash, iqtisodiy faoliyatni tashkil etish va jamiyatda tenglikni saqlashda asosiy omil hisoblanadi.

Zamonaviy mulk xususiylashtirish — bu davlatga tegishli bo'lgan korxona, resurs yoki mulkni xususiy sektor, ya'ni shaxsiy yoki yuridik shaxslarga o'tkazish jarayonini anglatadi. Ushbu jarayon iqtisodiy tizimda samaradorlikni oshirish, raqobatni rivojlantirish, va davlat byudjetini ko'paytirish kabi maqsadlar bilan amalga oshiriladi. Mulkni xususiylashtirishning zamonaviy shakllari ko'pincha bozor iqtisodiyotining rivojlanishi, global integratsiya va innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy mulk xususiylashtirishning ba'zi konkret shakllari:

1. Aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirish (privatizatsiya³): Davlat mulki davlatdan xususiy sektorga o'tkazishning eng keng tarqalgan shakli. Bu jarayonda davlat mulkiga ega korxonalar aksiyalarini chiqaradi va ularni xususiy shaxslarga sotadi.

2. Tenderya⁴ yoki auktsion asosida sotish: Davlat korxonalarini sotish uchun ochiq tender yoki auktsion tashkil etish. Bu orqali mulkning bozor qiymati aniqlanadi va sotish jarayoni adolatli bo'lishi ta'minlanadi.

3. Litsenziyalash va shartnomalar tuzish: Davlat mulkini xususiy kompaniyalarga uzoq muddatli shartnomalar yoki litsenziyalar asosida berish. Bu usul ko'proq tabiiy

¹ Ob'ekt-bu ma'lum bir tizim yoki jarayonning tarkibiy qismi bo'lib, uni o'rganish, baholash yoki tahlil qilish uchun ajratilgan aniq bir narsa yoki hodisa.

² Tijorat-bu tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, sotish yoki sotib olish orqali foyda olish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir.

³ Privatizatsiya-bu davlat mulkini yoki davlat tomonidan boshqarilayotgan korxonalar va aktivlarni xususiy sektorga o'tkazish jarayonidir.

⁴ Tenderya- bu tovarlar, xizmatlar yoki ishlarni sotib olish yoki taqdim etish uchun o'tkaziladigan ochiq vashaffof tanlov jarayonidir.

resurslar (masalan, minerallar) yoki xizmatlar (masalan, telefon tarmog'i) bilan bog'liq bo'ladi.

4. Jamoaviy xususiylashtirish: Xususiylashtirish jarayonida davlat korxonalari xodimlariga yoki mahalliy aholi vakillariga birinchi navbatda sotiladi, bu orqali jamoa yoki xodimlar o'z mulkini qo'lga kiritishi mumkin.

Zamonaviy xususiylashtirishning afzalliklari:

Iqtisodiy samaradorlik: Xususiylashtirish davlatdan ko'ra ko'proq foyda olishga va samarali boshqaruvga qodir bo'ladi.

Raqobatning kuchayishi: Xususiylashtirish orqali bozor raqobatni rag'batlantiradi va shu orqali iqtisodiyot rivojlanadi.

Xususiylashtirishni kuchaytirish: Xususiylashtirish mulkni qo'lga kiritgan tadbirkorlar va kompaniyalar yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsiyalarni amalga oshirishga intilishadi.

Zamonaviy xususiylashtirishning kamchiliklari:

Ijtimoiy ta'sirlar: Xususiylashtirish ba'zida ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi, ba'zi guruhlar iqtisodiy manbalar va xizmatlardan mahrum qilishi mumkin.

Korrupsiya xavfi: Xususiylashtirish jarayonlarida to'g'ri boshqaruv va shaffoflik yo'qligi korrupsiyaning oshishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy mulk xususiylashtirishda yuqoridagi shakllar va usullar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, bozorni erkinlashtirish va davlatning iqtisodiy faoliyatga aralashishini kamaytirishga qaratilgan, ammo jarayonni amalga oshirishda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

Mulkni xususiylashtirishda inson omili — bu jarayonda odamlarning qarorlar qabul qilish, boshqaruv, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarning muhim rolini anglatadi. Mulkni xususiylashtirishning muvaffaqiyati va samarasini belgilovchi asosiy omillardan biri inson omilidir. Bu jarayonda odamlarning qaror qabul qilish jarayonlari, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga bo'lgan munosabatlari, shuningdek, ularning ehtiyojlari va manfaatlari katta ahamiyatga ega.

Inson omilining xususiylashtirish jarayonidagi roli quyidagicha konkret ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

1. Siyosiy qarorlar va hukumatning roli. Siyosiy liderlar va hukumat rahbarlarining xususiylashtirish jarayoniga bo'lgan qarashlari va qarorlarining ahamiyati katta. Ularning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy manfaati xususiylashtirish strategiyalarini shakllantiradi. Masalan, agar siyosatchilar xususiylashtirishni iqtisodiy o'sish va davlat byudjetini yaxshilash vositasi sifatida ko'rishsa, ular bu jarayonni amalga oshirishda faolroq bo'lishadi. Aksincha, siyosiy barqarorlikka tahdid soladigan qarorlar yoki ijtimoiy noroziliklarni keltirib chiqaradigan yondashuvlar ham mavjud.

2. Бизнес va tadbirkorlarning roli. Xususiy sektorning vakillari (tadbirkorlar va investor⁵lar) xususiylashtirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'z biznes manfaatlarini ko'zlab, xususiylashtirishga tayyorlash jarayonida ishtirok etadilar. Ularning malakasi, tajribasi va resurslarga ega bo'lishi jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi. Biroq, ba'zan ba'zi tadbirkorlar faqat o'z foydasini o'ylab, resurslarni noto'g'ri taqsimlashga yoki xususiylashtirishdan olingan foydalarni jamiyatdan yashirishga harakat qilishlari mumkin.

3. Ijtimoiy ta'sirlar va xodimlarning roli. Xususiylashtirish jarayonida xodimlarning munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zan, davlat korxonalari xodimlari xususiylashtirishdan qo'rqishadi, chunki bu ularning ish joylarini yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi. Agar xodimlarga xususiylashtirish jarayonining ijtimoiy foydalari haqida to'g'ri tushuncha berilsa, ular jarayonga qo'shilishga tayyor bo'lishadi. Xususiylashtirish jarayonida xodimlarning bilim va malakalarini hisobga olish, ularning ishtirokini ta'minlash va ijtimoiy himoya tizimini yaratish muhimdir.

4. Jamoatchilik va iste'molchilarning roli. Xususiylashtirish jarayonida jamoatchilikning fikri va iste'molchilarning talablariga moslashish ham muhim ahamiyatga ega. Xususiylashtirilgan korxonalarining xizmatlari va mahsulotlari jamoat manfaatlariga ta'sir qiladi, shuning uchun iste'molchilarni hisobga olish zarur. Aks holda, xususiylashtirish jarayoni ijtimoiy noroziliklarga, iqtisodiy tengsizlikka va jamoatchilikning zarar ko'rishiga olib kelishi mumkin.

5. Korrupsiya⁶ va qonunbuzarliklar. Xususiylashtirish jarayonida inson omili ko'pincha korrupsiyaning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Agar xususiylashtirishni amalga oshiruvchi rahbarlar yoki tashkilotlar shaffoflikni ta'minlashda muvaffaqiyatsiz bo'lsa, bu jarayonning noto'g'ri boshqarilishi, resurslarning adolatsiz taqsimlanishi va ijtimoiy noroziliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

6. Ta'lim va malaka. Mulkni xususiylashtirish jarayonida insonlarning ta'lim va malakasi ham katta rol o'ynaydi. Mulkni boshqarish va samarali foydalanish uchun professional va malakali boshqaruvchilar zarur. Xususiylashtirishni amalga oshirishda iqtisodiy, huquqiy va boshqaruv sohasida bilimga ega bo'lgan mutaxassislarning ishtiroki, jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Mulkni xususiylashtirish jarayoni iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, samaradorlikni oshirish va davlat byudjetini yaxshilash kabi maqsadlar bilan amalga oshiriladi. Biroq, xususiylashtirishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan inson omilidan, ya'ni siyosiy qarorlar, iqtisodiy manfaatlar, boshqaruv salohiyati va jamiyatning

⁵ Investor-bu kapitalni (pul) foyda yoki daromad olish umidi bilan sarflaydigan shaxs yoki tashkilotdir.

⁶ Korrupsiya-bu davlat yoki xususiy sektordagi mansabdor shaxslarning o'z lavozimidan yoki hokimiyatdan shaxsiy manfaatlar uchun noqonuniy foydalanishi, ya'ni o'z manfaatlarini yoki shaxsiy foydalarini olish maqsadida boshqalarga xizmat ko'rsatish yoki qarorlar qabul qilishda adolatsizlik qilishdir.

xususiylashtirishga bo'lgan munosabatlaridan bog'liqdir. Xususiylashtirish jarayonida hukumatning siyosiy irodasi, tadbirkorlarning qarorlari, xodimlar va jamoatchilikning ishtiroki kabi faktorlar katta ahamiyatga ega. Jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun, xususiylashtirishni shaffof va adolatli amalga oshirish, xodimlarning manfaatlarini inobatga olish, korruptsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy barqarorlikni saqlash zarur. Xususiylashtirishning salbiy ta'sirlaridan, jumladan, ijtimoiy tengsizlik va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishidan saqlanish uchun, inson omilini to'g'ri boshqarish va unga munosib chora-tadbirlarni ko'rish muhimdir.

Umuman olganda, muvaffaqiyatli xususiylashtirish jarayoni faqat iqtisodiy manfaatlarni ko'zlab emas, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash va jamiyatning barcha qatlamlarini qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, xususiylashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirlarini doimiy ravishda tahlil qilish va sozlash jarayoni zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshbaev, A. (2020). Xususiylashtirish: nazariya va amaliyot. Tashkent: Iqtisodiyot va statistika nashriyoti.
2. Nazarov, A. (2019). Davlat mulkini xususiylashtirish jarayonlari va uning iqtisodiy ta'siri. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti akademiyasi.
3. O'roqov, M. (2021). Mulk xususiylashtirish va ijtimoiy ta'sirlar: O'zbekiston tajribasi. Tashkent: Ijtimoiy va siyosiy tadqiqotlar markazi.
4. Parker, D., & Kirkpatrick, C. (2005). Privatization in Developing Countries: A Review of the Evidence. *Journal of Development Studies*, 41(5), 748-768.
5. Khilji, S., & Ayub, M. (2018). The Role of Human Factors in Privatization Success: A Case Study Approach. *International Journal of Economic and Social Development*, 9(2), 34-49.
6. World Bank (2020). The World Bank's Approach to Privatization and Public-Private Partnerships. World Bank Report.